

Poznań, 26-08-2024 r.

Prof. dr hab. Zbigniew Drozdowicz

Recenzja w procedurze habilitacyjnej dr Joanny Papiernik.

W wykazie osiągnięć publikacyjnych Habilitantki dr Joanny Papiernik znajdują się 3 monografie naukowe, 5 rozdziałów w książkach, 2 artykuły opublikowane przed uzyskaniem stopnia doktora, oraz 10 artykułów opublikowanych po uzyskaniu tego stopnia. Podane w Autoreferacie dane naukometryczne nie są jednak imponujące. Oddają one stosunkowo dobrze wartość naukową jej osiągnięć. Samodzielnym opracowaniem filozoficznym jest jedynie opublikowana w 2016 roku książka pt. *Czy możemy poznać Boga naprawdę? Marsilio Ficino o duszy ludzkiej*. Swoistym dopełnieniem jej trzech rozdziałów jest w niej przełożone z języka łacińskiego dzieło M. Ficina pt. *Argumentum do „Teologii Platńskiej”*. Nie można jednak wykluczyć, że monografia ta stanowi jakąś wersję obronionego w 2012 roku doktoratu pt. *Platon schrystianizowany? Marsilio Ficino intuicyjne poznanie drogą do zjednoczenia z Bogiem?* lub przynajmniej zawiera jego fragmenty. Nie mam jednak możliwości porównania obu opracowań. Mogę natomiast stwierdzić, że niektóre prezentowane w niej kwestie pojawiają się również w innych publikacjach Habilitantki - żeby tylko tytułem przykładu wymienić artykuł pt. *Some Scholastic Terms of Marsilio Ficino's Theory of Knowledge in the Platonic Theology*. Dwie pozostałe monografie zawierają w większej części przekłady pism XIV i XV wiecznych autorów, poprzedzone komentarzami Habilitantki i uzupełnione notami bibliograficznymi. W wykazie publikacji znajdują się również pozycje dokumentujące jej badania nad filozofią starożytną i średniowieczną. Wszystkie podane w wykazie publikacje ukazały się w wydawnictwach znajdujących się na ministerialnej liście czasopism i wydawnictw publikujących recenzowane artykuły i książki, a jedna z nich w Bloomsbury Publishing, wydawnictwie mającym przypisaną najwyższą punktację.

W Autoreferacie jako największe osiągnięcie naukowe wskazana jest monografia pt. *Philosophies of the Afterlife in the Early Italian Renaissance. Fifteenth-Century Sources on the Immortality of the Soul (Filozofie życia pozagrobowego we wczesnym renesansie włoskim. Źródła XV-wieczne na temat nieśmiertelność duszy)*. Składa się ona z wprowadzenia, czterech krótkich rozdziałów (s. 7 – 54), zawierających prezentację poglądów

na nieśmiertelność duszy takich autorów jak Antonio degli Agli, Leonardo Nogarola, Agostino Dati i Giovanni Canali, części zawierającej przekłady dzieł A. degli Agli oraz L. Nogaroli (s. 57 – 180) i licznych przypisów (s. 181 – 235), zawierających głównie odsyłacze do „starszej i najnowszej literatury na temat omawianych w tekście głównym koncepcji i pojęć” (określenie z Autoreferatu). Przykładowo do liczącego 5 stron wprowadzenia dołączonych zostało 59 przypisów (s. 181 – 191). Główną część tego osiągnięcia naukowego stanowią jednak przekłady wybranych tekstów źródłowych na temat nieśmiertelności duszy. Omawiane w nim poglądy Agli były już wcześniej prezentowane w opublikowanym w roku 2021 artykule pt. *Antonio degli Agli's Defence of Immortality*, a zamieszczony w nim jego traktat pt. *De immortalitate animae* Habilitantka opublikowała w wersji polskojęzycznej w „Rocznikach Filozoficznych” nr 2/2022.

Według dosyć zgodnej opinii znawców tamtej epoki Marsilio Ficino należał do grona najbardziej znaczących przedstawicieli renesansowego platonizmu. Podjęte przez Habilitantkę już w okresie studiów magisterskich badania nad jego poglądami i uzyskane w nich wyniki stanowią zresztą tego potwierdzenie. Mam natomiast wątpliwości, czy można to samo powiedzieć o czterech prezentowanych w tej monografii autorach pism o nieśmiertelności duszy. Już sam ich wybór z grona tych, którzy wypowiadali się na ten temat w mniej lub bardziej obszernych pismach może być dyskusyjny. We wprowadzeniu do tej monografii Habilitantka stwierdza, że „prace tych czterech autorów zostały wybrane do analizy z kilku powodów. Jednym z nich jest to, że albo nie ma w ogóle badań nad nimi w ogóle, albo są one jedynie bardzo ograniczone i niejasne. Innym powodem jest to, że utwory te powstały w stosunkowo krótkim czasie, ok. trzech dekad (od lat pięćdziesiątych do osiemdziesiątych XV wieku). Wreszcie szczególnie ważnym kryterium jest to, że są oni radykalnie różni; traktat Nogaroli wpisuje się w scholastyczne podejście do duszy, jej uprawnienia i możliwości do jej samodzielnego funkcjonowania. Dati relacjonuje – dość precyzyjnie i adekwatnie - refleksje o nieśmiertelności najważniejszych (jego zdaniem) intelektualistów i pisarzy. Degli Agli pisze krótki esej, wykorzystując wybrane i dość powszechnie cytowane filozoficzne argumenty, ale ogólnie odwołuje się do Biblii. Canali skrupulatnie zestawia cytaty z różnych autorów, z zamiarem napisania rozdziałów, każdy na spójny temat, w ten sposób kontynuując tradycje kompilacyjne ...”. Natomiast w Autoreferacie Habilitantka stwierdza, że „moje studia nad wspomnianymi traktatami wskazały, że okres quattrocento cechował się wyjątkową, niespotykaną wcześniej różnorodnością formalną i treściową w rozważaniach o nieśmiertelności”, i dodaje, że „prezentowana publikacja jest pierwszą na świecie książką na temat piętnastowiecznej fazy

historii problemu nieśmiertelności”. Generalizując można powiedzieć, że o wyborze tych 4 przedstawicieli epoki renesansu nie decydowała oryginalność ich poglądów, lecz mniej lub bardziej wierne ich podążanie za poglądami innych.

Z ustaleń Habilitantki wynika, że pisma o nieśmiertelności duszy wybranych przez nią autorów nie cieszyły się znaczącym zainteresowaniem ani w tamtej epoce, ani też w okresie późniejszym. Jest to zrozumiałe w sytuacji, gdy przedstawione w nich poglądy stanowiły albo kompilacje poglądów bardziej znaczących filozofów i teologów, albo też powtarzali oni ich argumentację za nieśmiertelnością duszy. Są w tym gronie również tacy, którym bliżej było do teologii niż do filozofii. W podsumowaniu rozdziału zawierającego analizę traktatu Agli Habilitantka stwierdza, że jego próba wykazania nieśmiertelności duszy „jest znacznie skromniejsza niż program filozoficznego wsparcia prawd chrześcijaństwa przez autora *Teologii platońskiej*. (...) podkreśla się w nim prymat doktryny chrześcijańskiej w kwestii nieśmiertelności, a liczne cytaty biblijne stanowią integralną część treści intelektualnych analiz, podając ich podstawę i zasadność. Wydaje się, że filozofia nie jest w jednym i w drugim przypadku propedeutyką religii, ani jej uzupełnieniem, lecz odgrywa jedynie rolę drugorzędną; po prostu odpowiada na potrzebę (u niektórych ludzi) intelektualnego wglądu w metaforyczne i zagadkowe fragmenty Pisma Świętego. (...). Sam Agli wyraźnie wskazuje, że jego krótka twórczość nie przekona tych, którzy nie ufają religii chrześcijańskiej i nie dąży do definitywnego ustalenia prawdy o nieśmiertelność ludzkiej duszy, ale wierzy, że jego analizy i przykłady mogą w pewnym stopniu i dla niektórych osób być przydatne. Wartość zapytań zależy od ich zgodności z przesłaniem biblijnym i uzależniona jest od wykonania czynności charakterystycznych dla człowieka, czyli racjonalne (tu: dyskursywne) przetwarzanie tego, co jest poznawczo dostępne. Jednocześnie traktat jest prześiknięty głębokim przekonaniem że to właśnie wiara chrześcijańska odpowiada przede wszystkim na ludzkie pytania i wątpliwości”.

Inaczej wygląda stosunek do filozofii Nogaroli – zwłaszcza filozofii Arystotelesa. W podsumowaniu rozdziału zawierającego analizę jego poglądów Habilitantka stwierdza, że „strategia Nogaroli zakłada przede wszystkim reakcję na argumenty przeciwko nieśmiertelności i wielości duszy intelektualnej (...). Nogarola zamierza pokazać, że teksty Arystotelesa (głównie *O duszy*) udowadniają, że dusza intelektualna człowieka jest formą ciała i dlatego, jako niematerialna, nie może zostać zniszczona, i jako informująca ciało indywidualne, nie może być jednym dla całego gatunku”. W przypadku podejścia Datiego do kwestii nieśmiertelności, „podsumowanie może być następujące: największe autorytety religijne, filozoficzne i literackie mają różne style i konceptualizacje tego zagadnienia, ale

wszyscy są zgodni co do tego, że dusza człowieka jest nieśmiertelna. Ich opinie warto przypominać w obliczu przeciwnych głosów, które są błędne i poniżają godność człowieka. Chociaż jego tekstu nie można nazwać ani wybitnym, ani przełomowym, to pozostaje on nie tylko ważnym elementem w całym dziedzictwie intelektualnym Agostino Dati, ale także znaczącym wkładem w debatę na temat nieśmiertelności, jako pierwszy taki zbiór pism bezpośrednio lub pośrednio związane z tą tematyką". Oryginalności nie znajduje Habilitantka również w dziele Canali. W podsumowaniu rozdziału zawierającego analizę jego traktatu *O nieśmiertelności duszy* stwierdza ona, że „Canali podejmując kwestię nieśmiertelności nie ma ani zamiaru, ani możliwości samodzielnie tego analizować. W rezultacie jego traktat jest kompilacją (jego własne słowa są rzadkie w tekście), dobierając cytaty tak, aby pasowały do tematyki każdego rozdziału. (...) Niemniej jednak Ferrarianin podnosi sposób kompilacji na nowy poziom: chociaż niektóre fragmenty pracy stanowią bardzo obszerne cytaty, zajmujące kilka folio, inne składają się z licznych krótkich cytatów na podobną tematykę, świadczących o imponującej pracowitości autora w przygotowaniu tekstu. Jeśli chodzi o stronę merytoryczną traktatu, nasza analiza pokazuje, że nie ma tu oryginalnych rozwiązań. Jednak nowość podejścia należy docenić; układ różnorodnego materiału tworzy bogatą pracę zagadnienia związane z nieśmiertelnością duszy". Przywołane fragmenty tej monografii pokazują nie tylko osiągnięte przez Habilitantkę wyniki jej analiz badawczych, ale także to, w jaki sposób próbuje bronić dokonany przez siebie wybór tych 4 wprowadzie różnych, ale jednak mało znaczących przedstawicieli quattrocento. We wprowadzeniu do tej książki wymienia jeszcze innych autorów napisanych w tamtym czasie dzieł, w których tytułach jest mowa o nieśmiertelności duszy. Stanowić to ma uzasadnienie dla jej tezy, że w XV wieku występowało szczególnie duże zainteresowanie tą kwestią.

Nie twierdzą, że analizowane przez Habilitantkę pisma o nieśmiertelności duszy nie są warte poważnych analiz. Twierdzą natomiast, że do ukazania „różnorodności formalnej i treściowej w rozważaniach o nieśmiertelności” warto jednak odwołać się do bardziej znaczących i wpływowych filozofów - takich np. jak Lorenzo Valla (1407 – 1457), który w swoim traktacie pt. *Repastinatio dialectice et philosophie*, w opozycji do Arystotelesa i podążających za nim scholastyków, powraca do augustyńskiego obrazu duszy jako substancji całkowicie duchowej i niematerialnej, stworzonej na podobieństwo obrazu Boga i eksponuje nie tylko jej nieśmiertelność, ale także autonomię i wyższość zarówno nad ciałem, jak i duszą zwierzęcą, oraz porównuje ją do centralnego miejsca słońca w kosmosie. Zdaniem takich znawców epoki renesansu jak B.P. Copenhaver i C. B. Schmitt, myślenie filozoficzne L. Valli pomogło utorować drogę krytycznej filologii tekstowej Angelo Poliziano, Erazma z

Rotterdamu i późniejszym pokoleniom humanistów (por. B.P. Copenhaver, C. B. Schmitt, *Renaissance Philosophy*, Oxford University Press, Oxford 1992). Warto również wyjść poza granice przyjętych w tej monografii ram czasowych i dokonać analizy porównawczej z poglądami tych nieco późniejszych włoskich filozofów, którzy argumentowali za śmiertelnością ludzkiej duszy. Jednym z nich był Pietro Pompanazzi (Pompacjusz, 1462 - 1524), autor *Traktatu o nieśmiertelności duszy*, w którym starał się wykazać, że dusza ludzka jest „prawdziwie śmiertelna”. W przypisach do rozważań zawartych w tej monografii jest on wprowadzicie kilkakrotnie wzmiankowany, ale takie wzmianki nie zastąpią pogłębionej analizy jego głośnego w swoim czasie traktatu. Ważnym głosem w tej dyskusji jest również traktat *De immortalitate animorum* Girolamo Cardana (1501 – 1576), w którym jego autor przedstawił liczne argumenty mające przemawiać za śmiertelnością duszy. W każdym razie podjętego przez Habilitantkę problemu badawczego nie da się sprowadzić ani do analizy pism wybranych przez nią przedstawicieli włoskiego quattrocento, ani też do okresu określanym przez nią jako „wczesny renesans włoski”. Do trafności tego określenia miałbym zresztą również istotne zastrzeżenia. Przynajmniej od czasu ukazania się wielotomowej *Historii Francji* (1855) Jula Micheleta oraz opublikowania *Kultury Renesansu we Włoszech* (1860) Jacoba Burckhardta trwają ożywione dyskusje dotyczące kreślenia ram czasowych tej epoki. Jednak uznawanie drugiej połowy XV stulecia za jej okres wczesny jest co najmniej dyskusyjne. Podzielam opinię tych znawców tamtej epoki, którzy uważają, że jej początku we Włoszech szukać należy w XIV stuleciu i łączyć z takimi dziełami jak *Boska komedia* Dantego (kontynuacją tego religijnego dramatu w XV stuleciu były dzieła florenckich poetów Ariosta i Tassa), oraz dzieła F. Petrarki i G. Boccaccio. Przy obecnym stanie wiedzy na temat osiągnięć tamtej epoki trzymanie się podziału na trecento, quattrocento i cinquecento być może da się jeszcze obronić w historii sztuki, ale nie w historii myśli filozoficznej.

Habilitantka posiada dobre przygotowanie filozoficzne i filologiczne. To pierwsze uzyskała na uwieńczonych magisterskim dyplomem studiach filozoficznych. Natomiast to drugie na studiach z filologii klasycznej. Jej kwalifikacje w zakresie języka łacińskiego są na takim poziomie, że dokonała przekładów z niego na język polski dotychczas nietłumaczonych pism przywoływanych przez nią autorów, w tym *Argumentum do Teologii Platońskiej* M. Ficina, oraz traktatów Aglego i Nogaroli. Można sądzić, że posiada ona również taką znajomość kilku języków nowożytnych, która pozwala jej zapoznać się z publikacjami w tych językach innych znawców tego ważnego okresu w historii kultury europejskiej i korzystać z ich ustaleń. W Autoreferacie Habilitantka wylicza, że bibliografia do jej głównego osiągnięcia „zawiera 498 pozycji, w tym sekcja <<Rękopisy>> obejmuje 30 dzieł, sekcja <<Źródła>> -

196, natomiast sekcja <<Literatura przedmiotu>> - 272. Są to teksty w językach: starogreckim, łacińskim, angielskim, niemieckim, francuskim, hiszpańskim i polskim”. Imponująca jest przede wszystkim liczba przywoływanych przez nią w przypisach pozycji. Wiele z nich jest jednak wskazywanych bez żadnego cytatu, czy komentarza Habilitantki.

Habilitantka odbyła dwuletni staż naukowy w Instytucie Filozofii UW, biorąc udział w jego trakcie m.in. w dwóch konferencjach zagranicznych, na których wygłosiła referaty. Odbyła również kwerendy biblioteczne w Bibliotece Medicea Laurenziana we Florencji, w Bibliotece Watykańskiej w Rzymie, oraz w Bibliotece Uniwersyteckiej w Pawii. W ramach realizacji uzyskanego grantu w konkursie OPUS 15 NCN odbyła również krótki staż na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu w Ołomuńcu. Wygłaszała ona referaty zarówno na krajowych, jak i międzynarodowych konferencjach naukowych, w tym w Wielkiej Brytanii, Grecji i Czechach. Można uznać, że te osiągnięcia stanowią spełnienie ustawowego wymogu prowadzenia działalności naukowej w więcej niż w jednej uczelni. Na pozytywną ocenę zasługuje również udział Habilitantki w realizacji grantów badawczych. Poza projektem finansowanym w ramach konkursu OPUS 15, w którym była kierownikiem i wykonawcą, brała udział jako kierownik i wykonawca w realizacji projektu finansowanego przez NCN w konkursie FUGA 2, oraz jako wykonawca w projekcie finansowanym przez NCN w konkursie OPUS 9. Udziały w tych konkursach udokumentowane zostały publikacjami naukowymi.

W okresie zatrudnienia na Uniwersytecie Łódzkim Habilitantka prowadziła zajęcia dydaktyczne w języku polskim i angielskim na kierunku filozofia i prawo, oraz fakultatywne wykłady ogólnouczelniane i seminaria licencjackie i magisterskie. Pełniła również funkcję opiekuna studentów studiów licencjackich. Była także współorganizatorem konferencji naukowych.

Konkluzja: przedstawione przeze mnie zastrzeżenia do osiągnięć Habilitantki nie mają takiej wagi, abym nie mógł stwierdzić, że wykazała się istotną aktywnością naukową i spełnia te minima, które wskazane zostały w regulacjach prawnych dotyczących nadawania stopnia doktora habilitowanego. Wnioskuje zatem o dopuszczenie jej do dalszej procedury w postępowaniu o nadanie tego stopnia.

(prof. Zbigniew Drozdowicz)